

Gorana Prodanović*

PORODIČNA ZADRUGA U PRAVU I POLITICI JUŽNIH SLOVENA

Marko Božić, Philippe Gelez (sous la direction),
Une collectivité idéale. L'héritage politique
de la *zadruga* dans les Balkans, *Revue des études slaves*,
3/2020, Vol. 91, EUR'ORBEM,
Sorbonne Université – CNRS, Paris, 145 str.

Revue des études slaves od 1921. zajednički objavljuju Univerzitet Sorbona, u saradnji sa Nacionalnim centrom za naučna istraživanja (CNRS), i francuski Institut za slovenske studije. Njen poslednji tematski broj – 3/2020 – nosi naslov „Une collectivité idéale. L'héritage politique de la *zadruga* dans les Balkans“ (Idealna zajednica. Političko nasleđe zadruga na Balkanu). Marko Božić (Univerzitet Union, Beograd) i Filip Želez (Univerzitet Sorbona, Pariz) uredili su ovaj tematski broj kao dvojezično izdanje koje broji sedam radova: dva na engleskom i pet na francuskom jeziku. Njime su takođe obuhvaćeni urednički uvodnik, prikazi devet knjiga, kao i dvojezični sažeci objavljenih tekstova.

Objavljeni radovi kruna su trogodišnjeg međunarodnog naučnoistraživačkog projekta koji su Dubravka Stojanović (Univerzitet u Beogradu) i gorepomenuti urednici pokrenuli 2015. godine. U okviru projekta, te iste godine u Parizu, a 2016. godine u Beogradu, održani su međunarodni naučni skupovi na kojima je dvadesetak istraživača izlagalo na temu: „Južnoslovenske porodične zadruga iz perspektive njene političke i ideološke upotrebe od kraja XVIII do kraja XX veka“. Iako naslov upućuje na politološke teme, ovi radovi su namenjeni široj akademskoj publici: lingvistima, pravnicima, etnologima, antropologima, istoričarima itd. Okolnosti su nalagale da se u ovoj publikaciji, iako se ona tematski tiče čitavog Balkana,

* Studentkinja doktorskih studija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu;
e-mail: gorana.prodanovic@gmail.com

nađe sedam najreprezentativnijih radova naučnika bugarskog, hrvatskog, francuskog i srpskog porekla.

Uvod, koji potpisuju oba urednika, sadrži presek dosadašnjeg naučnog bavljenja fenomenom porodične zadruge. Cilj teksta je da čitaocu predoči dosadašnje faze i prelomne tačke u naučnoj obradi ove teme. U tom smislu, prva faza je bila posvećena definisanju i razradi pojma, druga osporavanju ranije postavljenih definicija, dok se treća faza toliko udaljava od rezultata prethodne dve da čak zahteva iznalaženje novog terminološkog određenja za ovaj društveni fenomen. Inicijatori ovog projekta smatraju da bi trebalo da sledeća faza u proučavanju sagleda političke i ideološke dimenzije diskursa o zadruzi. Oni pronalaze njene pandane u francuskom prosvetiteljstvu, utopijskoj zajednici Tomasa Mora, Rusoovoj kritici privatnog vlasništva, revolucionarnoj filozofiji Babefa, sensimonizmu i furijerizmu, koji su tražili rešenje u prevazilaženju privatne svojine. U istom kontekstu se govori i o evolucionizmu, komunizmu i panslavizmu, čiji su pripadnici smatrali da je slovenska duša, za razliku od germanške, stvorena za zajedništvo. Učesnici ovog naučnoistraživačkog projekta bili su pozvani da rasvetle porodičnu zadrugu kao motiv političkog diskursa u državama na prostoru Balkana.

Po logici stvari, prvi rad u zborniku, naslovljen „Le terme *zádruga* ‘famille patriarcale élargie’ – ses origines et son expansion: approche linguistique“ (Termin zadruga – šira patrijarhalna porodica: njeno poreklo i širenje), autorke Jasne Vlajić-Popović (Institut za srpski jezik SANU) bavi se lingvističkom analizom termina zadruga. Tačnije, rad obrađuje etimologiju i derivaciju reči, ali i semantički razvoj koji je teže rasvetliti. U te svrhe Vlajić-Popović služi se izvorima koji do sada nisu bili predmet istraživanja, kao i poređenjem etimoloških rečnika – bugarskih, čeških, slovenačkih, srpskohrvatskih. Iz rada stičemo uvid u značenja koja pokriva ova polisemična reč i u hronološki red kojim su ona ulazila u jezičku upotrebu (XVII–XX vek). Nakon analize reči *zadruga*, autorka prati razvoj termina *zadruga* koji je usvojen i u drugim jezicima. Ona zaključuje da je reč autohtono srpskog i hrvatskog porekla budući da na tim jezicima ona pokriva najšire semantičko polje. Originalnost ovog rada je ne samo u tome što iznosi hronološki pregled oslanjajući se na obilje primera već i što se u poslednjem delu osvrće na rasprostranjenost reči *zadruga* u češkom, poljskom, ruskom, nemačkom i engleskom jeziku.

Naredni rad, naslovljen „Découverte et usages administratifs de la *zadruga* dans le sud de la monarchie habsbourgeoise au XVIIIe siècle“ (Otkriće i administrativna upotreba zadruge na jugu Habzburške monarhije u XVIII veku), potpisuje Benžamen Lande (Benjamin Landais, Univerzitet u Avinjonu – Centre Norbert Elias). On na upečatljiv način prikazuje pro-

blematiku zadruga (termin koji u to doba još nije korišćen!) u zakonodavstvu austrijskog carstva između 1716. i 1778. godine. Predmet istraživanja je habzburški Banat i pokušaji austrijskih vlasti od sredine XVIII veka da porodičnu zadrugu uvedu u svoje zakonske okvire. Ovaj rad rasvetljava zakonske obaveze i prava zadruga pre i posle reforme sprovedene voljom Josifa II. Analizom administrativnih dokumenata Benžamen Lande ukazuje da je zadruga autentično srpski porodični model koji je u Banatu prevladao nad modelom nuklearne porodice, koji su austrougarske vlasti pokušavale da nametnu. Studija takođe ističe da su se vlasti dovijale kako bi ipak obezbedile opstanak ovog oblika porodične zajednice, što je, ispostavilo se, bilo u njihovom ekonomskom interesu.

Na slučaj Banata iz XVIII veka hronološki se nadovezuje rad Marka Božića (Univerzitet Union, Beograd), naslovljen „Indivision et *zadruga* dans la doctrine juridique serbe de 1844 à nos jours“ (Zajednička svojina i zadruga u pravnoj doktrini od 1844. do danas). U njemu autor dekonstruiše mit zajedničke zadružne svojine u srpskoj pravnoj historiografiji koja je lako zanemarila dve stvari: prvo, da seljaci u osmanskoj Srbiji (uključujući i one koji su živeli u zadruzi) nisu bili vlasnici zemlje koju su obrađivali i, drugo, da prema gledištima srpske civilistike XIX i XX veka Srpski građanski zakonik iz 1844. nigde (čak ni u odredbama o zadruzi) nije poznao institut zajedničke svojine, već samo institut susvojine. Autor pokazuje da je zajednička svojina u jugoslovenski, pa samim tim i srpski pravni sistem, ušla tek nakon 1945, ali s osloncem na romantičnu, izmaštanu viziju porodične zadruga s kraja XIX veka i za potrebe promovisanja novog, komunističkog zakonodavstva. Ova složena analiza ukršta stavove Branislava Nedeljkovića, Dimitrija Matića, Slobodana Jovanovića, Alekse Jovanovića, Aćima Čumića, Milana Đ. Milićevića, Mate Radosavljevića, Živojina Perića i Mihaila Konstatinovića, Andreja Gamsa i drugih srpskih pravnika i etnologa XIX i XX veka. Ona sveobuhvatno sagledava ideološke motive integrisanja zajedničke svojine u posleratne zakonske okvire, ali i kasnije napuštanje te ideologije i prepoznaje njene relikte u današnjem zakonodavstvu.

Gorepomenute priloge nadopunjuje Filip Želez (Philippe Gelez; Univerzitet Sorbona, Pariz) sa radom „The *Zadruga*, a non-explicit Form of Bosnian Utopia at the End of the 19th c.“ (Zadruga, implicitni oblik bosanske utopije krajem XIX veka) u kojem nastoji da odgonetne zašto zadruga, koja je bila prisutna i u Bosni, nije vidljivija u zakonodavstvu osmanskih i austrougarskih vlasti. On odgovor traži u islamu, etnografskim istraživanjima (Bogišić, Kraus, Strohal, Radić, Cvijić, Bjelokosić), pravnim aktima i književnim delima druge polovine XIX veka i s početka XX veka. Pritom pokušava da razluči u čemu se sastoji specifičnost

Bosne i Hercegovine u odnosu na Srbiju i Hrvatsku. Posebno se osvrće na poteškoće u pogledu uključivanja zadruga u zakonodavstvo Tanzimata i Austrijskog građanskog zakonika, i to upravo zbog njihovog individualističkog koncepta vlasništva. Ukazuje na to kako su ekonomski interesi doveli do postupnog zaokreta od zadruga ka nuklearnoj porodici. Članak zaokružuje sliku tog perioda osvrćući se na pisanje Augusta Šenoe, Petra Kočića, Svetozara Markovića i Vase Pelagića, koji su veličali ulogu zadruga u socijalističkom i nacionalističkom duhu.

„La famille élargie (*zadruga*), forme historique et modèle imaginaire de l'organisation sociale en Bulgarie“ (Zadruga, istorijski oblik i imaginarni model društvene organizacije u Bugarskoj) naslov je rada Petka Hristova (Bugarska akademija nauka), koji pruža uvid u etnografsko proučavanje zadruga tokom XIX i XX veka u Bugarskoj. Autor prati oscilacije u interesovanju istraživača za zadrugu usled promene političkih režima i opisuje način na koji je ona bila korišćena kao instrument političke borbe. U studiji se upoznajemo sa doprinosima bugarskih etnografa (Rakovski, Karavelov, Slavejkov, Marinov) i pravnika (Ođjakov, Gešov, Baldijev, Bobčev) koji su krajem XIX veka radili na njenom nacionalnom utemeljenju sa folklornog, odnosno pravnog aspekta. U nastavku se posebno ističe ideološki uticaj Sovjetskog Saveza kroz opise zadruga koje je dala Preševa, kao i naučni naponi čiji je cilj bio da dokažu bugarsko poreklo Pomaka, etničke grupe Bugara islamske veroispovesti.

Dubravka Stojanović (Univerzitet u Beogradu), svoj rad posvećuje temi „Imagining the *Zadruga*. *Zadruga* as a Political Inspiration to the Left and the Right in Serbia, 1870–1945“ (Izmišljanje zadruga. Zadruga kao izvor političke inspiracije za levicu i desnicu u Srbiji, 1870–1945). U radu se poredi politički diskurs levice i desnice u Srbiji XIX i XX veka, koje su sa različitih stanovišta pokušavale da nametnu zadrugu kao politički, društveni i ekonomski ideal u nameri da od mita stvore utopiju. Iz ovog članka vidimo da je za levicu (Svetozar Marković, Nikola Pašić i dr.) porodična zadruga isprva bila primer idiličnog egalitarističkog društva, da bi je Dimitrije Ljotić tridesetih godina, a Milan Nedić četrdesetih godina prošlog veka, predlagali kao temelj narodne države, pozivajući se na nju u ime homogenosti društva kome je pretilo klasno raslojavanje. Autorka zaključuje da je porodična zadruga svima služila kao brana od sirovog kapitalizma jer su se kroz nju veličali jednakost, zajednica, srpsko selo.

Uprkos tome što se Stjepan Matković (Hrvatski institut za povijest) u svom naslovu „La *zadruga* dans l'État indépendant de Croatie (1941–1945)“ (Zadruga u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941–1945)) ograničava na period od četiri ratne godine, radom je obujmljen mnogo duži period: od onog koji neposredno prethodi Hrvatsko-ugarskoj nagodbi iz 1868.

do onog koji je usledio nakon Drugog svetskog rata. Zanimljivo je videti kako su hrvatski intelektualci, poput Ante Starčevića, Antuna i Stjepana Radića, Gjura Basaričeka, u zadruzi prepoznavali spas seljačkog naroda kome je pretilo siromaštvo usled sablasti modernizacije. Vidimo takođe kako zadrugarstvo, koje je ponuđeno kao surogat za izvornu porodičnu zadrugu, dovodi seljake do sloma usled ekonomske krize tridesetih godina XX veka. Autor izlaže stavove intelektualaca (Dragutina Tončića, Milana Ivšića, Mileta Budaka, Aleksandra Seitza) koji su predlagali zadrugu kao rešenje za prevazilaženje te krize, navodeći pritom istoriografske podatke u kojima se krije prava istina: porodičnih zadruga je u Hrvatskoj bilo sve manje. Ovaj rad nedvosmisleno ukazuje na kontradiktornost između zvaničnog diskursa, u kome se zagovarao opstanak porodične zadruge, i realnosti iz koje je ona nestajala.

Pomenimo u zaključku da je ovaj naučnoistraživački projekat privukao pažnju domaće akademske zajednice i pre objavljivanja svojih rezultata, o čemu svedoči rad Slobodana Naumovića i Zorice Ivanović. Oni su dali kritički osvrt na ovaj projekat u obimnoj polemici na četrdeset strana, naslovljenoj „Nasleđa osporavane institucije ka razumevanju ideoloških i političkih implikacija naučnih teorija o nastanku, funkcionisanju i društvenim posledicama zadruge“, a objavljenoj u drugoj svesci za 2018. godinu časopisa *Antropologija*. To svakako dokazuje da su istraživači bili na dobrom tragu i da je reč o temi o kojoj će se još pisati i diskutovati.

Dostavljeno Uredništvu: 29. marta 2021. godine

Prihvaćeno za objavljivanje: 11. juna 2021. godine